MAKTABGACHA YOSHDAGI KOXLEAR IMPLANTLI BOLALAR NUTQINI O‘ZIGA XOSLIGI

Samarqand Kimyo xalqaro universiteti
Logopediya yo‘nalishi MSPD-S-251U magistri
Bobomurotova Shahnoza Zafar qizi

Annotatsiya: Mazkur ishda koxlear implantatsiya qilingan kichik yoshdagi bolalarda eshitish va nutqni rivojlantirish jarayoni, uning bosqichlari hamda pedagogik va logopedik yondashuvlar tahlil qilingan. Nutq protsessorini birinchi marta sozlash jarayonining murakkabligi, bolalarda eshitish idrokini shakllantirish usullari va shartli-harakat reaksiyasini rivojlantirish yo‘llari yoritilgan. Shuningdek, bolalarning eshitish rivojlanishiga qarab guruhlarga ajratilishi, reabilitatsiya jarayonining bosqichlari hamda ota-onalar va logopedlarning roli ko‘rsatib berilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, tizimli va kompleks yondashuv bolalarda nutq va eshitish qobiliyatining tez rivojlanishiga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: koxlear implantatsiya, eshitish idroki, nutq rivojlanishi, logopediya, reabilitatsiya, shartli refleks, ota-onalar roli, pedagogik yondashuv

Аннотация: В данной работе анализируются особенности развития слуха и речи у маленьких детей с кохлеарными имплантами, этапы реабилитации, а также педагогические и логопедические подходы. Рассматриваются сложности первичной настройки речевого процессора, методы формирования слухового восприятия и условно-двигательных реакций. Описывается классификация детей по уровню слухового развития, этапы реабилитационного процесса и роль родителей и логопедов. Результаты исследования показывают, что системный и комплексный подход способствует более быстрому развитию слуха и речи у детей.

Ключевые слова: кохлеарная имплантация, слуховое восприятие, развитие речи, логопедия, реабилитация, условный рефлекс, родители, педагогический подход

Abstract: This work analyzes the development of hearing and speech in young children with cochlear implants, stages of rehabilitation, and pedagogical and speech therapy approaches. It discusses the complexity of initial speech processor fitting, methods of developing auditory perception, and conditioned motor responses. The classification of children based on hearing development level, rehabilitation stages, and the roles of parents and speech therapists are also described. The results show that a systematic and comprehensive approach significantly enhances the development of hearing and speech skills in children.

Keywords: cochlear implantation, auditory perception, speech development, speech therapy, rehabilitation, conditioned reflex, parents' role, pedagogical approach

Kichik yoshdagi bolalarda nutq protsessorini birinchi marta ulash va uni sozlash juda murakkab va mas'uliyatli jarayon hisoblanadi. Buning asosiy sababi shundaki, bu yoshdagi bolalar o‘z eshitish sezgilari va ichki hissiyotlarini aniq ifodalab bera olmaydilar. Hatto ilgari ma'lum darajada eshitish tajribasiga ega bo‘lgan bolalarda ham yangi tovushlarni qabul qilish jarayoni ular uchun noqulay va noodatiy bo‘lishi mumkin. Shu sababli, koxlear implantatsiyadan keyingi davrda maxsus pedagogik yondashuv va bosqichma-bosqich mashg‘ulotlar o‘tkazish juda muhimdir.

Bunda eng asosiy yo‘nalishlardan biri — bolada shartli-harakat reaksiyasini shakllantirishdir. Masalan, tovush eshitilganda ma'lum bir harakatni bajarishga o‘rgatish mumkin: piramidkaga halqalarni joylashtirish, baraban urilganda kubiklarni mashina kuzoviga solish, yoki "pa-pa-pa" tovushi eshitilganda tugmachalarni qutiga tashlash kabi mashqlar qo‘llaniladi. Bu kabi o‘yinli mashg‘ulotlar bolada tovush va harakat o‘rtasidagi bog‘liqlikni mustahkamlashga yordam beradi.

Koxlear implantatsiya qilingan kichik yoshdagi bolalarni eshitish idroki rivojlanish darajasiga qarab shartli ravishda uch guruhga ajratish mumkin:

Birinchi guruhga nutqni egallashdan oldin eshitishini yo‘qotgan bolalar kiradi. Bu toifaga uch yoshgacha bo‘lgan tug‘ma kar bolalar ham kiradi.

Ikkinchi guruhni esa eshitish tajribasiga ega bo‘lib, nutqni shakllantirish davrida eshitishini yo‘qotgan bolalar tashkil etadi. Shuningdek, erta yoshda protezlangan va surdopedagoglar bilan muntazam shug‘ullangan bolalar ham ushbu guruhga kiradi.

Ayrim hollarda uchinchi oraliq guruh ham ajratiladi, unda eshitish darajasi va nutq rivoji turlicha bo‘lgan bolalar jamlanadi.

Bolalarda eshitish idrokini rivojlantirish mashg‘ulotlarini operatsiyadan oldingi bosqichdayoq boshlash tavsiya etiladi va operatsiyadan keyin ham davom ettiriladi (odatda choklar olib tashlanganidan so‘ng bir hafta o‘tgach). Ushbu bosqichning asosiy maqsadi — koxlear implantni faollashtirishga tayyorlash, ya’ni tovushga shartli reflektor javobni shakllantirishdir. Shu jarayonda bolalarda diqqatni jamlash, eshitishga e’tibor qaratish, sabr-toqat va muntazam ishlash ko‘nikmalari shakllanadi. Nutq protsessori yordamida eshitish qobiliyatini rivojlantirishda oddiy eshitish apparatlari bilan ishlashda qo‘llaniladigan usullardan foydalaniladi, biroq koxlear implantatsiyada natijalar ancha tez va samaraliroq bo‘ladi. Bolaning eshitish idrokini rivojlantirish quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshiriladi: tovushni aniqlash, tovush manbaini fazoda topish, nutqiy va nutqiy bo‘lmagan tovushlarni farqlash, atrof-muhit tovushlarini tanish, fonemalarni, so‘zlarni va iboralarni ajratish hamda ularni tushunish. Dastlabki sozlashdan keyin bola faqat juda baland tovushlarni eshita oladi va bu holatni har doim ham tashqi xatti-harakatlar orqali ifodalay olmaydi. Biroq vaqt o‘tishi bilan moslashuv jarayoni boshlanadi va bola asta-sekin pastroq tovushlarni ham qabul qila

boshlaydi. Shu jarayonda pedagogning kuzatuvi juda muhim bo‘lib, u bolaning turli chastotadagi tovushlarni sezish darajasini baholab boradi. Bolalar odatda tez orada alohida tovushlarni, so‘zlarni va qisqa iboralarni taqlid qilishni o‘rganadilar. Mashg‘ulotlar ikki bosqichda olib boriladi: avval tovushlar ko‘rgazmali (ko‘rish va eshitish birgalikda) tarzda beriladi, keyin esa faqat eshitish orqali qabul qilishga o‘tiladi. Mashg‘ulot jarayonida tovushni berishdan oldin bolaning diqqatini jalb qilish, unga javob berish uchun yetarli vaqt berish va zarur hollarda signalni takrorlash juda muhim hisoblanadi. Bu bolada eshitish reaksiyasining barqaror shakllanishiga yordam beradi.

Tizimli va uzluksiz ish olib borilganda bolalarning eshitish qobiliyati sezilarli darajada tez rivojlanadi. Biroq so‘zlarning ma’nosini tushunish jarayoni nisbatan sekinroq kechadi, chunki bu faqat eshitish emas, balki kognitiv rivojlanish bilan ham bog‘liq. Odatda birinchi oy oxiriga kelib bolalar “bir–ko‘p”, “baland–past”, “uzun–qisqa” kabi oddiy akustik va semantik farqlarni ajrata boshlaydilar. Bu esa keyingi nutqiy rivojlanish uchun muhim asos bo‘lib xizmat qiladi. Nutqni to‘liq tushunish uchun faqat tovushlarni eshitish yetarli emas, balki bola til tizimini ham o‘zlashtirishi zarur. Buning uchun u so‘zlarning ma’nosini bilishi, lug‘at boyligini kengaytirishi, grammatik qoidalarni o‘rganishi va so‘zlarni gapda to‘g‘ri qo‘llashni egallashi kerak. Koxlear implantatsiyadan keyingi davrda bolalarning o‘z nutqi ko‘pincha avvaliga yo‘q bo‘ladi yoki tartibsiz lepet shaklida namoyon bo‘ladi. Biroq eshitish idroki rivojlanishi bilan bola asta-sekin so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilishga va ularni takrorlashga kirishadi. Reabilitatsiya jarayoni odatda 3–5 yil davom etadi. Uning asosiy maqsadi bolani umumiy ta’lim maktabiga tayyorlash, uning nutqiy va ijtimoiy moslashuvini ta’minlashdir. Bu jarayonda pedagoglar, logopedlar, psixologlar va ota-onalarning hamkorligi juda muhim ahamiyatga ega.

Ota-onalar uchun tavsiyalar

Koxlear implantatsiya qilingan bolani tarbiyalash va uning nutqini rivojlantirish jarayonida ota-onaning roli juda muhim hisoblanadi. Eng avvalo, ota-onalar bolaga doimiy muloqot muhitini yaratishi kerak. Bola bilan har kuni ko‘proq gaplashish, oddiy so‘zlar va qisqa jumlalarni takror-takror ishlatish tavsiya etiladi.

Bola bilan muloqotda aniq, sekin va ifodali nutqdan foydalanish muhimdir. Har bir yangi so‘z real predmet yoki harakat bilan bog‘lab tushuntirilishi kerak. Masalan, “olma” so‘zi aytilganda olmani ko‘rsatish yoki berish lozim.

Ota-onalar bolani eshitishga majbur qilmasdan, uni qiziqtiruvchi o‘yinlar orqali tovushlarni idrok etishga undashlari kerak. Kundalik hayotda tovushlarga e’tibor qaratish (eshik taqillashi, telefon jiringlashi, musiqa va boshqalar) foydali hisoblanadi.

Shuningdek, ota-onalar sabr-toqatli bo‘lishlari, bolaning har bir kichik yutug‘ini qo‘llab-quvvatlashlari va uni ruhiy jihatdan rag‘batlantirishlari zarur. Bola bilan ishlashda muntazamlik eng muhim omillardan biridir.

Logoped uchun tavsiyalar

Logoped koxlear implantatsiya qilingan bolalar bilan ishlashda tizimli, bosqichma-bosqich va individual yondashuvni qo‘llashi lozim. Dastlabki bosqichda asosiy e’tibor eshitish idrokini rivojlantirishga qaratiladi: tovushni aniqlash, farqlash va lokalizatsiya qilish mashqlari bajariladi.

Keyingi bosqichda nutqiy material asta-sekin murakkablashtiriladi: fonemalar, so‘zlar va qisqa iboralar ustida ish olib boriladi. Har bir mashg‘ulot ko‘rgazmali va eshitish asosida tashkil etilishi kerak.

Logoped bolada diqqatni jamlash, eshitishga yo‘naltirish va eshitilgan ma’lumotni qayta ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishi zarur. Mashg‘ulotlar o‘yin shaklida olib borilsa, natija samaraliroq bo‘ladi.

Shuningdek, logoped bola bilan ishlash jarayonida ota-onalar bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yishi, ularga uy sharoitida bajariladigan mashqlarni

tushuntirishi lozim. Har bir bolaning rivojlanish darajasiga qarab individual reja tuzish muhimdir.

Logoped muntazam ravishda bolaning rivojlanishini kuzatib borishi, eshitish va nutqdagi o‘zgarishlarni tahlil qilishi hamda zarur hollarda reabilitatsiya dasturini moslashtirishi kerak.

Koxlear implantatsiya qilingan kichik yoshdagi bolalarda eshitish va nutqni rivojlantirish jarayoni murakkab, uzoq davom etadigan va ko‘p bosqichli reabilitatsiya jarayoni hisoblanadi. Ushbu jarayon bolaning individual xususiyatlari, implantatsiyagacha bo‘lgan eshitish tajribasi hamda muntazam pedagogik va logopedik yordam darajasiga bevosita bog‘liqdir.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, erta bosqichda boshlangan tizimli mashg‘ulotlar bolalarda eshitish idrokini tez rivojlantirishga yordam beradi. Shartli-reflektor reaksiyalarni shakllantirish, tovushlarni farqlash, nutqiy va nutqiy bo‘lmagan signallarni ajratish kabi ko‘nikmalar keyingi nutqiy rivojlanish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Koxlear implantatsiyadan keyingi davrda bolalarda dastlabki bosqichda nutqning sust yoki to‘liq shakllanmaganligi kuzatilsa-da, muntazam mashg‘ulotlar natijasida ular asta-sekin so‘zlarni tushunish, taqlid qilish va keyinchalik mustaqil nutqni shakllantirish imkoniga ega bo‘ladilar. Bu jarayonda pedagoglar, logopedlar va ota-onalarning hamkorligi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shuningdek, reabilitatsiya jarayonida nafaqat nutqiy, balki bolaning umumiy psixofizik rivojlanishiga ham e’tibor qaratish lozim. Diqqat, xotira, idrok, fikrlash va ijtimoiy moslashuv kabi funksiyalarni rivojlantirish nutqning muvaffaqiyatli shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Xulosa qilib aytganda, koxlear implantatsiya qilingan bolalarda nutq va eshitish qobiliyatini rivojlantirish kompleks yondashuvni talab etadi. Tizimli, uzluksiz va individual yondashuv asosida olib borilgan reabilitatsiya ishlari bolalarning to‘liq ijtimoiy moslashuvi va ta’lim jarayoniga muvaffaqiyatli kirib borishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Боскис, Р. М. Глухие и слабослышащие дети / Р. М. Боскис. -М., 1963.

2. Дошкольное воспитание аномальных детей / Под ред. Л. П. Носковой. - М., 1993.

3. Жукова, О. С. Логопедическая работа с детьми после кохлеарной имплантации / О. С. Жукова, И. В. Королева // Логопед в детском саду. - 2006. - № 3(12).

4. Зонтова, О. В. Коррекционно-

педагогическая помощь детям после кохлеарной имплантации : метод. рекомендации / О. В. Зонтова. - Спб. : РГПУ им.

А. И. Герцена, 2009.

5. Королева, И. В. Слухоречевая реабилитация глухих детей и взрослых с кохлеарными имплан-тами / И. В. Королева. - СПб. : СПб НИИ уха, горла, носа и речи, 2007.

6. Королева, И. В. Опыт реабилитации детей младшего возраста с кохлеарными имплантами / И. В. Королева, О. С. Жукова // Современные вопросы аудиологии и ринологии. - М., 2000.

7. Пелымская, Т. В. Формирование устной речи дошкольников с нарушенным слухом : метод. пособие для учителей-дефектологов и родителей / Т. В. Пелымская, Н. Д. Шматко // М. : Владос, 2003.

8. Таварткиладзе, Г. А. Современное состояние и тенденции развития кохлеарной имплантации у детей / Г. А. Таварткиладзе // Тезисы XVII съезда оториноларингологов России. - Н. Новгород, 2006.